

XX століття

25 вересня ц.р. у Нью-Йорку Українська вільна академія наук у США відзначала 100-літній ювілей відомого літературознавця, публіциста, журналіста Юрія Лавріненка. Засідання відкрив вступним словом президент УВАН О.П.Біланюк, "Слово про Батька" виголосила Лариса Лавріненко, із доповіддю "Юрій Лавріненко: творення сили національного відродження" виступив акад. НАН України М.Г.Жулинський (друкуємо нижче). Відбулася також демонстрація відеозапису зустрічей української громади за участю Ю.Лавріненка з І.Драчем і Д.Павличком у Нью-Йорку.

Микола Жулинський

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО: ТВОРЕННЯ СИЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Відомий французький філософ та історик культури Мішель Фуко у праці "Археологія знання", подаючи археологічний опис змін, багато говорить "про розриви, прогалини, розколи, про цілком нові форми позитивності та раптові перерозподіли"¹. Коли ми замислюємося над проблемами історії і часу, нас дратують розриви, перервність, втрати послідовності, й ми прагнемо поновити зв'язки, нами опановує ідея цілісності, внутрішня потреба відтворення безперервності історичного процесу.

Українська історія, українська література і мистецтво, українська культура травмовані розламами, розривами, фальсифікованими оцінками явищ і постатей, порушеннями синхронності позитивностей – усім тим, що не дозволяє нації виробити власний – національний – образ історичного і культурного буття. У ставленні до історії ми – українці – послідовні гегельянці, бо особливо гостро, навіть болісно переживаємо потужний вплив історії на суспільну свідомість. Те, що в основі гегелівської метафізики лежить історія, для нас є істиною доведеною, хоча лише в останні десятиліття, принаймні, у два останні, до нас, в Україні, почало зримо доходити, що істина "живе" в часі і відкриває себе у процесі часу. Наші поривання ліквідувати прогалини в історичному часі, "зв'язати" жахливі розриви, поновити повноту уявлення про минуле свого народу свідчать про енергійне прагнення національної пам'яті до нерозривної тривалості нашого історичного буття.

Якщо нам у колоніальній Україні не вдавалося перекидати містки пам'яті крізь прірви, вириті на національному просторі історії російським самодержавним і комуністичним режимами, то це робили українські подвижники поза межами рідної землі. Одним із цільних "реставраторів" травмованої ідеологічними розривами національної пам'яті був Юрій Лавріненко, 100-річчя від дня народження якого ми відзначаємо цього року.

¹ Фуко М. Археологія знання. – К., 2003. – С. 264.

Антологією “Розстріляне відродження”, опублікованою 1959 року, він здійснив своєрідну ідентифікацію сенсу й результату одного з найважливіших періодів літературно-мистецького розвитку України у ХХ столітті. У цій праці надзвичайно актуалізований головний смисл історії за Гегелем: послідовне розгортання й утвердження ідеї свободи. Свободи передусім у творчому самовияві, у мистецькому самоздійсненні індивіда як творця самої історії.

Я не випадково згадую Гегеля, бо Юрій Лавріненко в оригінальному есеї “Література вітаїзму. 1917-1933” несподівано сміливо, навіть парадоксально аналізує теорію і практику ленінізму у проекції на тогочасний стан суспільних настроїв і переживань в Україні. По суті, дослідник зіставляє два типи – російський і український, радше – малоросійський – ментальності, світосприйняття, світовідчуття. За основу для своїх аналітичних роздумів Юрій Лавріненко бере гоголівський комплекс “злопомсти” і відверто, з гідною поваги самокритичністю узагальнює: “На Україні він (комплекс “злопомсти”. – *М.Ж.*) завше виявлявся як стихія незагнужданого анархізму, розбрату (не раз кривавого), егоцентричного індивідуалізму, заздрості й нездатності до співпраці з відмінними від себе, а також – у ледарському “моя хата скраю”, “менше з тим”. Все це, своєю чергою, призводило до комплексу внутрішнього й зовнішнього рабства, епігонства, улягання чужій догмі й організації – малоросійство і бездержавність, одне слово”².

У Росії, стверджує літературознавець, усе відбувалося навпаки і, врешті-решт, там комплекс “злопомсти” сформувався віками у залізну догму й організацію “виключності, диктатури і покори” (с.754), що дістало своє вивершення, своєрідну модернізацію в ленінізмі. Юрій Лавріненко в цьому контексті – у контексті реалізації більшовиками комплексу “злопомсти” у догмі та організації ними стихії “страшної помсти” – згадує Гегеля, зокрема, його тезу про ідеальне самовивершення свого духу, тобто, духу ленінізму.

Справді, історичний комплекс анархії, розбрату, “злопомсти” відіграв в Україні фатальну роль. Чи він був визначальним у тому, що сталося з Україною на початку ХХ століття, ще слід помірковувати, проте цей історичний розлам, цей фатальний розрив у розвитку української цивілізації, спричинений більшовизмом, відлунюється і в сучасних подіях в Україні. Ми опинилися, кажучи словами видатного німецько-американського філософа Ханни Арендт, авторки капітальної праці “Джерела тоталітаризму”, “в розламі часу між нескінченим минулим та нескінченим майбутнім”, і мусимо “заново відкривати й невпинно торувати цей шлях”³.

Юрій Лавріненко з волі історичних обставин, вкрай вороже наставлених супроти нього, здавалося б, не мав можливостей впливати на формування образу майбутньої України, зате міг судити неупередженим оком про те, що було в її минулому, і це судження могло, мусило впливати на майбутнє. Той немилосердний тиск постійного протистояння, який переслідував його з дня першого – 24 грудня 1933 р. – арешту в підкомуністичній Україні, другого – 4 лютого 1934 р. та 15 місяців ув’язнення в харківській тюрмі й до 3-х років “жорстоких арктичних 9-місячних зим” у віддалених таборах на півострові Таймир (був засуджений на 5 років концтаборів і на 3 роки поразки у правах) – цей тиск розвивався передусім у сфері духу і “вимагав” критичного осмислення цього розламу між минулим і

² Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. – К., 2000. – С. 754 (далі цитуємо за цим виданням у тексті).

³ Арендт Х. Між минулим і майбутнім. – К., 2002. – С. 18.

майбутнім, у якому опинився він і його батьківщина. Юрій Лавріненко розпочав не лише зв'язувати розірвані нитки культурної традиції, а і здійснювати критичну інтерпретацію минулого задля повноти вивершення майбутнього. Тому його праця “Розстріляне відродження” відкривається статтею “Павло Тичина”, бо саме у творчості цього геніального лірика й захований ключ розуміння сутності українського життя, історичних розривів початку ХХ століття.

Юрій Лавріненко акцентує увагу на відомій поетичній строфі Павла Тичини: “соціалізм без музики ніякими гарматами не встановити”, яка прозвучала 1920 року і яка, вважає дослідник, “контрастно поєднується з навальністю зламів і переламу” (с. 19). Слушніше, різко дисонує з тими зламами, розривами, розколами, які не одне століття утворювалися в національній історії, в її часі, а головне, в почуттях і настроях мільйонів українців. Першопричина цих зламів, переламів — значно глибша і криється не лише в реалізації ленінської ідеї “страшної помсти” за гріхи, за злочини минулого. Безперечно, трагічний розрив і так ледве пульсуючої в народній пам’яті духовної традиції відбувся тоді, коли більшовицька революція в Петрограді, точніше, більшовицький переворот, поширилася на Україну і залила кров’ю “злопомсти” українську національну революцію. Саме російська більшовицька революція, стверджує Ю.Лавріненко, замірилася знищити все “до основанья” і зразу ж шляхом абсолютної диктатури повністю зневолити людину, знесилити її дух, впокорити її волю, її поривання до свободи.

Іншими очима Юрій Лавріненко дивиться на революцію в Україні. Тут російські більшовики та їхні українські послідовники намагалися реалізувати ідею Леніна про “страшний суд” комуністичної революції і цим остаточно розв’язати т.зв. українське питання. Але, як проголосили “Сонячні кларнети” Павла Тичини, — цей, за визначенням Юрія Лавріненка, “універсал духової самостійности України” (с. 941), в Україні 1917 року не стільки стався розрив, розлам в історичному часі, в історичному просторі національного буття, скільки відкрилося стихійне поривання мільйонів до подолання розриву національної свідомості, витвореного колоніальним станом України. Тому Юрій Лавріненко говорить про українську національну революцію 1917 року, в якій маси прокинулись “до подолання зовнішнього і внутрішнього рабства, до нового життя” (с. 941), до “новонародження”, яке Лавріненко вважає визволенням від рабського комплексу малоросійства, від власної скаліченості та дисгармонії. І надзвичайно переконливим естетичним аргументом у цьому для Юрія Лавріненка є “конгеніальний естетичний універсал країни” — “Сонячні кларнети” Павла Тичини, що їх він розглядає як духовну опозицію України ленінському духові “злопомсти”, провокативному вивільненню більшовиками страшних руйнівних сил анархії, братовбивства, мстивої чорної кари начебто за злочини панівних класів.

Унікальність та пріоритетність цих оригінальних узагальнень Юрія Лавріненка очевидна, бо він першим розглянув “Сонячні кларнети” під кутом зору принципово відмінних від більшовицької революції в Росії характеру і змісту української революції 1917 року — революції національної. Її спонукою і метою була не “страшна помста” за минулі злочини, вчинені Україні, не спустошення задля засівання зерен майбутнього царства комунізму, не боротьба в ім’я кривавого виборення абсолютної влади — влади більшовицької диктатури, хоча ці симптоми російської більшовицької революції доволі виразно почали згодом проглядатися і в українській революції, а передусім духовне звільнення української людини, пробудження індивідуальної та національної свободи, поривання до єдності зі світом вільних людей, які витворили національні держави і реалізують себе у своїй державі завдяки своїй же державі.

Аналізуючи “Сонячні кларнети”, Юрій Лавріненко відкриває перед нами два типи революції, що відбулися на імперському російському просторі — російський більшовицький тип революції, революції деструктивної, базованої на “злопомсті”, на “страшному суді” і карі за спричинені кривди і зло, і революції національної, в основі якої духовне звільнення людини, пробудження сил відродження нації, витворення гармонійного світу, який був до того структурно розчленований. Бо і українська історія, українська культура, українська суспільна свідомість були неповними, з великими прогалинами, розривами, розколами, а українська революція 1917 року і передбачала подолання цих розривів і витворення цілісності, безперервності історичного буття українського народу.

Розглядаючи поему “Золотий гомін” Павла Тичини, Юрій Лавріненко говорить про ці розлами, розриви, розпади в національній історії, пам’яті, в українському історичному часі як про деструктивну роботу старого ладу, імперської політики: “Розпад — це довершене діло старого ладу. Це він атомізував, розірвав, дезінтегрував людину і націю. Революція має відродити їх” (с. 945). І далі дослідник узагальнює: “У поемі “Золотий гомін” маємо неперевершений образ відродження людини і нації як духового організму” (с. 945).

Та особливо фатальною для української людини була внутрішня дисгармонія, духовна несвобода, рабський дух — як наслідок розриву вкрай необхідного внутрішнього зв’язку людини зі своєю нацією. Це було і до сьогодні залишається найбільшою, найтемнішою в’язницею для української людини — цією в’язницею, вважає Юрій Лавріненко, “є людина для самої себе” (с. 944), її поневолена душа.

Юрій Лавріненко розглянув “Сонячні кларнети” як естетичний універсал української духовної революції, головною ідеєю якого була суверенність індивідуального буття — “духова суверенність”. Його аналіз творчості Павла Тичини періоду “Сонячних кларнетів” (1918), “Замість сонетів і октав” (1920), “Плугу” (1920), “Золотого гомону” (1922), поеми “В космічному оркестрі” (1921) здійснюється у проекції на ті політичні події і процеси, які відбувалися в ці роки в Україні. Зокрема, він прояснює першопричини національної катастрофи, коли розверзлась “безодня старого гоголівського комплексу братовбивчої анархії і злопомсти, що його всіляко роздмухував і використовував російський більшовизм під гаслом “клясової боротьби” (с. 943).

Саме тоді, внаслідок агресії більшовицької Росії в Україну, і вибухнув цей гоголівський комплекс братовбивства і саме тоді народився український комунізм, який рішуче засуджує Юрій Лавріненко і який він називає “червоним малоросійством” (с. 943).

Суть “червоного малоросійства” Юрій Лавріненко вбачав у тому, що український комунізм, підтримуючи культурне відродження в радянській Україні, йшов на компроміси з московською більшовицькою владою, втягував у цю чорну прірву компромісів задля українізації та культурного ренесансу національні творчі сили. До чого це призвело, і розкриває Юрій Лавріненко в антології “Розстріляне відродження”, де він подає трагічні й драматичні долі тих сорока митців, які виявили “вперту непідлеглість ленінізмові і його агентурі — червоному малоросійству” (с. 943). Ясна річ, таких подвижників в українській радянській літературі було не так уже й багато — більшість зачалася “під сірим покривалом соцреалізму” (с. 478), свідчить Юрій Лавріненко, і дуже важко відрізнити талант від бездарності, ганебного пристосуванства.

У літературній силуеті “Володимир Свідзінський” читаємо про мовчання поета, яке, мов шапка-невидимка, закривало його від світу фальшувань і провокацій, від маскуванню, пристосуванню. Володимир Свідзінський пішов, як пише Юрій

Лавріненко, “у духове підпілля” і там, у самотині й мовчанні, розвинув “велику творчу активність у повній ясності духа” (с. 192).

Автор “Розстріляного відродження” свідомо подає в цій антології у повному обсязі повість “Смерть”, в якій Борис Антоненко-Давидович розгортає моральну і духовну “анатомію” відступництва українця, зради ним рідної мови, культури, історії, національної пам’яті. Новітній яничар Горобенко втішає себе тим, що “нова, молода Україна” складається “з отих самих Гарасименків, що це тепер викидають українську книжку за слово “рідна”, що ламають собі мову, аби тільки добрати нових, невідомих слів для тих думок, які шкереберть перекинули їхнє життя і штовхнули їх з битого прадідівського шляху” (с. 529).

Велику і гідну українського інтелектуала мужність виявив Юрій Лавріненко тим, що тут, за межами рідної землі та ще після сталінських концтаборів і страшних упосліджень комуністичним режимом його національної гідності й почуттів, утвердив важливу тезу: українська література, перебуваючи під тотальним контролем і диктатом московської комуністичної влади і червоної малоросійської влади, не скорилася, а, навпаки, “розвивала далі лінію “Соняшних клярнетів”, лінію духової суверенності. Вона піддала глибокій критиці комунізм — і російський, і український. Українська література в її кращих виявах, у клярнетизмі насамперед, лишилась вірна здоровим, історично зформованим первням свого народу” (с. 943).

Таке узагальнення, я певен, було дуже сміливим, зважаючи на українське еміграційне середовище, в якому жив і працював Юрій Лавріненко. Згадаю слова з листа Євгена Гловінського до Юрія Лавріненка від 16 березня 1948 року: “З великою цікавістю прочитав статтю шосту з циклу “Перед новим етапом” (“Про деякі ідеї Українського Відродження”). Дуже шкодую, що не маю всіх статтів: чи не могли б Ви їх вислати? Гадаю, що Ви маєте рацію, виступаючи так твердо і відверто, як герольд тих підсоветських українців, які і в тих умовах робили українську працю; що бо праця на рідному терені і для основної маси українського народу мала величезне значіння; що ми тут, в першу чергу, стара еміграція недооцінювали тієї праці”.

Володимир Винниченко відгукнувся із Франції 30 липня 1950 року на привітання його з днем народження такою оцінкою літературно-наукової діяльності Юрія Лавріненка: “Дорогий і Вельмишанований Колего, Ваше привітання з днем мого народження мене щиро зрадувало, бо я високо ціную Вашу постать і вважаю, що тут на еміграції, так особливо на Україні Ви здатні дати нашій нації багато цінностей духового характеру, але з одною умовою: коли Ви матимете велику віру в себе і мету, до якої мали б іти. Засобів для досягнення її Ви маєте досить, наскільки я міг судити з тих небагатьох виявів, на які мені щастило натрапити. Може, ми коли небудь зустрінємось і я зможу живим словом висловити Вам подяку за ті приємні хвилини, які я мав, коли читав Ваші статті, — я думав: не даремно все ж таки попереднє покоління української нації віддавало свої сили на її відродження, коли в ній уже настають отакі сили.

Сердечно бажаю Вам у вільній країні зміцнити себе і наготувати до праці “там”, де нас потребуватимуть і де ми безустанку живемо душею.

З глибокою пошаною В. Винниченко”.

Як свідчить цей лист, Володимир Винниченко високо цінував працю Юрія Лавріненка над пізнанням глибинної суті української літератури в умовах комуністичного режиму.

Українська література підсоветської України намагалася оберігати духовну тривалість національного буття, не дозволяти поглиблювати прірви, розлами, розриви в історичній пам’яті свого народу і будь-якою ціною, іноді й власним життям письменника, іноді й глибокими моральними травмами, що були наслідками

компромів із комуністичною диктатурою, берегти внутрішню цілісність культурного і мовного буття нації.

Юрій Лавріненко це бачив, усвідомив і сказав про це сміливо та аналітично переконливо. Тут, у Нью-Йорку, у травні 1959 року він напише: “Література вітаїзму показала силу духа, яку не знищити кулею, штучно організованим масовим голодом, а чи суцільною депортацією населення з його рідної землі. Цей дух є український і вселюдський водночас. У Сибіру він так само діятиме, як і на Україні. Чи знайдуться в Москві люди, що відчують доконане остаточне ідейне банкрутство і грядущий неминучий фізичний кінець трьохсотлітнього панування принципу “поліційного моноліту”” (с. 967).

Пророчі слова. На жаль, небагато знайшлося в Москві людей, які відчували неминучий крах більшовицької імперії, зате це відчули і прискорили ідейне банкрутство поліційної держави СРСР ті, хто боровся проти імперської влади і в Україні, і в Литві, і в інших республіках. Нам ще слід багато зробити, щоб гідно оцінити роль і значення подвижників свободи, які боролися і в Україні, і поза Україною. Юрій Лавріненко — один із тих українських інтелектуалів, творчий потенціал яких ще не оцінений належно в Україні. Та не слави для себе він шукав, а правди для свого народу, жадав духовного визволення української людини і вірив в її духовне оновлення. В Україні цей процес “відродження людини і нації як духового організму” (Юрій Лавріненко) проходить важко, повільно і тому творчий потенціал Юрія Лавріненка необхідний сучасній Україні. Він працює на духовне оновлення української людини, і в цьому запорака безсмертя страдницького сина України Юрія Лавріненка.

Світлана Луцій, Наталія Павловська

З ПОГЛЯДУ СУЧАСНОСТІ
(роздуми над книжкою О.Веретенченка
“Нагорода моя – свобода”)

Український поет-емігрант Олекса Веретенченко (літературний псевдонім — Олекса Розмай), автор збірок “Перший грім” (1941), “Дим вічності” (1951), “Заморські вина” (1974), поеми “Чорна Долина” (1953) та перекладу поеми Дж.Байрона “Мазепа” (1959), на жаль, поки більш відомий серед діаспори. Його твори друкувалися на сторінках журналів “Рідне слово” та “Арка”¹, в “Українській літературній газеті”², у другому збірнику МУР’у (Мюнхен) вміщено фрагмент поезії Олекси Веретенченка “Пісня покоління”, а збірник “Слово” запропонував читачам вибрані твори поета, переважно зі збірки “Заморські вина”³.

¹ Див.: *Рідне слово*. Вісник літератури, мистецтва і науки. — Мюнхен; Карльсфельд. — 1945. — Ч.1; 1946. — Ч.3–4; *Арка*. Література. Мистецтво. Критика. — Мюнхен, 1947. — Ч.1, Ч.2–3; 1948. — Ч.3–4; Ч.5.

² Див.: *Веретенченко О.* Ще вчора пальцями торкалися брудними до ран...” // Українська літературна газета. — 1956. — Жовтень. — Ч. 10; Розкриляються білі вітрила // Там само. — 1958. — № 2 та ін.

³ Див.: *Слово*. Зб. 1. Література. Мистецтво. Критика. Мемуари. Документи. — Нью-Йорк, 1962. — С. 175–177; Зб. 2. — Нью-Йорк, 1964. — С. 32–34; Зб. 3. — Нью-Йорк, 1968. — С. 109–114; Зб. 5. — Едмонтон, 1973. — С. 8–9; Зб. 6. — Торонто. — С. 14; Зб. 9. — Едмонтон, 1981. — С. 13–14; Зб. 10. — Едмонтон, 1983. — С. 10–11; Зб. 11. — Торонто, 1987. — С. 18–19; Зб. 12. — Канада, 1990. — С. 112–113.